

⁴⁹ Válaszuti György, *Az petsi kereztien rendnek meltatlan praedikatoranak Valazuti Georginak Scarica Matheval, az kevieknek tiszteletes es böcsületes praedikatoranak Petsen valo beszélgeteseknek...* Kézirat 41. lev.; Borbély I., *Unitárius iskoladrámák a XVI. században*. Itk 1913. 326—333. A pécsi disputáció szövege, első ízben rövidesen nyomtatásban is megjelenik, az MTA kiadásában Németh S. Katalin és Dán Róbert gondozásában.

⁵⁰ *De dualitate*, 48.

⁵¹ *Az Szent Irasnac Fvndamentomabol vött magyarazat*. Gyv 1568. B ii lev.

⁵² *Az egy ő magatol való felséges Istenről*. K iij — L lev.

⁵³ *Rövid magyarazat*, 91.

⁵⁴ Pokoly József, *Bogáthi magáról és Dávid Ferenczről*. KerMagv 37 (1902). 265.

⁵⁵ Dávid Ferenc több munkájában így nevezi magát: „a megfeszült Jesus Christusnac szolgálta”; lásd pl. *Rövid magyarazat, Első resze az Szent Irasnac, Rövid vtmvtatas az Istennecc igeienec igaz értelmere, Az Szent Irasnac fvndamentomabol vött magyarazat, Az egy ő magatol való felséges Istenről stb.*

Dr. FERENCZ JÓZSEF

AZ ELSŐ NEMZETKÖZI UNITÁRIUS KIADVÁNY

Előadásomnak tárgya egy Erdélyben, a XVI. században latin nyelven megjelent munkával kapcsolatos egyes problémák ismertetése. E munka címe *De Falsa et Vera Unius Dei Patris, Filii et Spiritus Sancti Cognitione*. E mű két könyvből áll és címe magyarul *Az egy Isten hamis és igaz ismeretéről való tudomány*. Az első könyv 9, a második 15 fejezetet tartalmaz. A könyvet a szerzők ajánló levelükben a fejedelemnek, János Zsigmond választott királynak ajánlották 1567. augusztus 7-éről keltezve. A könyv címdalán látható 1567. évi keltezés sajtóhiba. Az előszó szövegéből kiderült, hogy a munka a gyulafehérvári nyomdában 1568-ban jelent meg.

A munka a szerző nevét nem tünteti fel, hanem azt mondja, hogy írói „ministris ecclesiarum consentientium in Sarmatia et Transylvania”, a lengyelországi és erdélyi egyetértő eklézsiák papjai. Az első könyv Isten hamis, a második Isten igaz ismeretéről szól. Az első a szentháromság tanával szembeni szigorú kritikát tartalmazza, a második a szerzők által igaznak tartott vélekedéseket közli Istenről és Krisztusról.

Jakab Elek 100 évvel ezelőtt, 1879-ben írt Dávid Ferenc-monográfiájában e munkát Dávid Ferenc művének tartja. Megállapítja, hogy a cím kedvezés a lengyelek irányában.¹ Az ajánlásból magából kiténik, hogy a munkát „több jeles férfiak” írták. Rá kell mutatnunk azonban arra, éppen Jakab Elek megállapításaival szemben, hogy már Jakab művének megjelenése előtti időben az unitárius Simén Domokos foglalkozott az unitáriusok nyomdáival és az azokban megjelent kiadványokkal. Ennek rendjén a szerzősége vonatkozóan az alábbi megállapítást tette: „A mű kiváló szakismerettel az egyházi atyák munkáinak, a XVI. század írói nézeteinek és viszonyainak, valamint a bibliának alapos ismeretével van írva. A cím után ítélve a művet a lengyelhoni és az erdélyi unitárius papok készítették. De úgy látszik, hogy mielőtt ők evvel a nyilvánosság tereére léptek volna, több ideig dolgoztak rajta. Csak miután készen volt és

az egyes dolgozók műveit [aláhúzás tölem] egymással összhangzásba hozták, bocsátották sajtó alá, mégpedig, amint látszik, még Hoffhalter életében.⁴² Jakab Elek e megállapítást figyelmen kívül hagyta, Simén Domokos utolsó megjegyzéséből (miután Hoffhalter 1568-ban halt el, arra kell következtetni, hogy Simén is feltételezte azt, hogy e munka nem az előszóban említett 1567-ben, hanem 1538. elején jelent meg. (Vö. Söltészné i.m. 87. l.)

E munkával kapcsolatban állapítja meg dr. Varjas professzor, hogy „ez az 1567-től kezdve fellendülő latin nyelvű antitrinitárius irodalom elsősorban nemzetközi jelentősége folytán nagy fontosságú⁴³.”

E gondolatot folytatja dr. Pirnát Antal kandidátus a következő megállapítással: „A nemzetközi érdeklődésre is számító latin teológiai irodalom erőteljes megindulására a 60-as évek végén az antitrinitárius mozgalom jóvoltából került sor, miután erdélyi vezetőik — egyúttal az európai unitarizmusnak is vezéralakjai — felhasználhatták kezdetben előnyös helyzetüket tanaik külföldön való propagálására.⁴⁴”

E könyv szerzőségének kérdését sem a magyar, sem a külföldi szakirodalom véglegesen nem tisztázta. E problémával a siklósi konferencia egyetlen előadása sem foglalkozott. Általánosságban megállapíthatjuk azt, hogy e munka szerkesztésében, az egyes fejezetek válogatásában Dávid Ferenc és Blandrata György olasz tudós egyaránt részt vállaltak.

E XVI. században megjelent jelentős munkával kapcsolatosan a nyugati szakirodalomban először Delio Cantimori⁴⁵, egykori firenzei professzor tette azt a megállapítást olaszul és később német fordításban is megjelent munkájában, hogy e rendkívül ritka műnek ma már csak három példánya ismeretes. Egy-egy példány található Londonban, Drezdában és Kolozsvár-Napocán.

Cantimori e megállapítását 1939-ben tette, annak ellenére, hogy Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának már 1885-ben megjelent második kötetében kilenc romániai és magyarországi lelőhelyet ismertet. Cantimori fenti hibás megállapítását átvette a szakirodalom. Így például legutóbb 1965-ben az olaszországi Sienában, angol nyelven megjelent Socinus Laelius emlékkötet is ugyanezt mondja.⁶

Amikor az 1968-as emlékévhez közeledtünk, foglalkozni kezdtem az a kérdéssel, hogy vajon e nagy jelentőségű latin nyelvű unitárius munkának példányaait ma hol és milyen állapotban találjuk fel. E tárgykörrel foglalkozó tanulmányom angol nyelven, az angol Unitáriusok Történelmi Társulatának 1968. októberében megjelent évkönyvében olvasható.⁷

Megállapításaimat átvette és közölte az 1971-ben Budapesten Borsa Gedeon és társai által szerkesztett Régi Magyarországi Nyomtatványok 1971. évi kiadása is. A hazai lelőhelyekre vonatkozóan Szabó Károly felüti azt is, hogy e munka egyik példánya a budapesti központi katolikus papnevelde könyvtárában is feltalálható. Sajnos a második világháború utáni újrarendezés alkalmával e munka itt nem került elő, és így azt elveszítettnek vagy lappangónak kell tekintenünk.

Több mint 50 európai és amerikai könyvtárral folytattam levelezést annak felderítése céljából, hogy a munkának egy-egy példányai hol találhatóak fel, azok mikor kerültek a könyvtárak birtokába, ki volt a könyv eredeti vagy későbbi tulajdonosa. E hosszadalmas munka eredményeként megállapítható, hogy ma Romániában a kolozsvári, a marosvásár-

helyi és a na yszebeni könyvtárakban található a De Falsa-ból egy vagy több példány, Magyarországon a Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárában, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában és a sárospataki református kollégium könyvtárában található egy-egy példány. Így ma Romániában és Magyarországon összesen 15 példány található ebből az értékes munkából.

Az Amerikai Egyesült Államok gazdag, nagy könyvtáraiba egyetlen példány se jutott el. Ez érthető, mert hiszen a XVI. században a ma igen értékes és nagybecsű amerikai könyvtárak még nem működtek. Az amerikai unitárius és univerzalista egyháznak a kaliforniai Berkeley városában működő Teológiai Fakultásának „Wilbur unitárius könyvjútemény”-ben a budapesti eredetinek egy fénymásolatát őrzik. Ezt az 1930-as években dr. E. M. Wilbur amerikai unitárius történettudós szerezte be.

A jelesebb európai könyvtárak közül a De Falsa-ból a következőkben találunk példányokat. Svájcban a zürichi Zentralbibliothekban két példány. Hollandiában egy-egy példány található Utrecht és Groningen városok egyetemi könyvtáraiban. Ausztriában egy példány található a bécsi National-bibliothekban. Franciaországban egy példányt tartanak nyilván a párizsi Bibliotheque Nationals-ban. Lengyelországban is egy példányt őriznek Wroclaw egyetemi könyvtárában. E várost régebben Breslau néven ismertük.

Az európai kontinensen csodával határos módon, a második világháború viszontagságait átszenvedve, megmaradt a Német Demokratikus Köztársaság drezdai Landesbibliothekjában őrzött példány.

Érdekes megjegyeznünk azt, hogy e munkából Angliába viszonylag több példány került, és ezek közül ma is öt van nyilvántartásban a következő helyeken. Egy-egy példány található a nevezetes Bodleian könyvtárban és a Corpus Christi College könyvtárában. A másik híres angol egyetemi város, Cambridge is két példányt őriz a King's és Clare Collegek könyvtáraiban. Végül egy példányban az unitárius alapítású londoni dr. Williams's könyvtárban.

Cantimori megalapításával szemben negatív eredménnyel járt levelezéseim eredményeképpen közölhetem, hogy e munkából nincs példánya a londoni British Museum könyvtárának. Olasz földön egyetlen példányt sem találunk. Negatív választ kaptam a Bibliotheca Vaticanából és a nevesebb olasz egyetemek könyvtáraitól. Hasonlóképpen nincs egyetlen példány sem a Német Szövetségi Köztársaság, Svédország, Csehszlovákia és Jugoszlávia egyetemi vagy állami könyvtáraiban. Ezt különösen a frankfurti, prágai és zágrábi egyetemi könyvtárak vonatkozásában találtam meglepőnek.

E munkával kapcsolatosan külön kell szólnunk az első könyv 4. fejezetéről, mely a *De horrendis sumulachris Deum Trinum et Unum adumbrantibus* címet viseli. Ennek a fejezetnek a szerzője Császmái István egykori gyulafehérvári unitárius lelkész volt, aki művét nyolc korabeli fametszettel illusztrálta. A római katolikusok ugyanúgy, mint az ortodox protestánsok a De Falsa megjelenése után ezt a fejezetet szentháromságot gyalázó munkának tekintették. A metszetek a szöveggel egyértelműen a katolikus vallás, illetőleg Méliusz és Stancaró Szentháromság-tanítását gúnyolják, így közreadásuk több oldalról is tiltakozást váltott ki.

A képek közül néhányat ismertetünk. Az első kép négyszögű talpazaton háromarcú mellszobrot ábrázol. A három személy egységét nagy zárt korona jelképezi. A Szentháromságnak ilyen módon való megszemélyesítése feltehetően a XIII. században Franciaországból indult ki, és különösképpen Cseh-, Morva-, Lengyel- és Oroszországban vált kedveltté. A német nyelvterületen ezt az illusztrációt nem ismerték. Itáliában azonban ez az ikonográfiai típus igen elterjedt volt. Ezért VIII. Orbán pápa 1628. augusztus 11-én kelt bullájában a Szentháromság ábrázolásának ezt a típusát eretneknek nyilvánította.

A második metszet a *Vir dolorum* típus sajátos változataként szemlélteti a Szentháromságot. E típus Krisztust rendszerint szarkofágban állva kezén és mellén sebekkel mutatja be. A könyvben található kép szarkofágban álló deréktől látható kétfejű férfialakot ábrázol, amely felett sugárözönben a szentlelket jelképező galamb lebeg. A kép alatt levő magyarázó szöveg szerint a metszetet egy Krakko közelében látott eredetihez hasonlítják.

A következő kép a katolikus vallásnak az átlényegülésre vonatkozó tanítását pellengérezzi ki. A metszeten az ostyát felmutató pap felett a galamb, a gyermek Jézus és az Úr fél alakja jelenik meg. A szövegmagyarázatban említett mintaképről Künstle ismert ikonográfiai munkája semmit sem tud. Így a szövegben történt hivatkozás valószínűleg a felelősség elhárítását célozta.

Terített asztal mellett ülő három férfival szemlélteti a Szentháromságot az egyik kép. Ilyenek a X. századtól kezdve ismertek voltak. A Hoffhalter-metszet csak annyiban tér el a régi sémától, hogy a három személy egységét jelképező köpeny és más díszek nem szerepelnek rajta.

Ugyancsak már a XII. században széles körben elterjedt Szentháromság típust követ a következő kép. Itt az Atya trónon, vagy felhőn ülve maga elé tartja a kereszten függő Jézust, míg a galamb az Atya mellén lebeg. Ez az ábrázolás a német nyelvterületen igen elterjedt volt, s annak terjesztését XIV. Benedek pápa is jóváhagyta.

A két utolsó metszet nagysága 42×42 mm. Az egyik három ékkövel díszített gyűrűvel Méliusz Péter egyik Szentháromság-hasonlatát, a másik medaillonokban végződő görög kereszttel Stancaro Szentháromság-értelmezését gúnyolja.

Soltész Zoltáné ismert munkájában helyesen állapítja meg, hogy az illusztrációk színvonala különböző. A két utolsó metszet pusztán szemléltető ábrázolás. A megszokottabb ikonográfiai típust követő Szentháromság-képeket ügyes szerkezeti felépítés, plasztikus megjelenítés és árnyaltabb kivitel jellemzi. Az emberi alakok ábrázolásánál jelentkező sajátosságok és a hasonló fametszői technika alapján ezek az illusztrációk is beilleszthetők Hoffhalter hazai fametszetei sorába. Méliusz Péter 1568-ban megjelent egyik munkájában Hoffhaltert „Rosshalter Rafael” néven a Szentháromság megfaragásáért és megcsúfolásáért kárhóztatta.⁸

E helyen is megemlíttjük azt, hogy a Szentháromság-képek először nem a De Falsa-ban jelentek meg. Császmái István unitárius lelkesnek vélhetően 1567-ben vagy 1568 elején önállóan kiadott munkáját — mely a metszeteket első ízben tartalmazta — már a XVI. században megsemmisítették. Ugyanis az 1638-ban elkobzott unitárius könyvek jegyzéke már nem is említi Császmáinak ezt a munkáját. Borbély István egyik

korai tanulmányának megállapítása szerint ez a mű „sokáig a leggyűlöletesebb könyve volt a XVI. század unitárius irodalmának“⁹.

Az 1638 évi fejedelmi rendelet kimondja, hogy mindazokat a könyveket, írásokat, melyek szemben állnak a nemrégiben elismert unitárius vallás tanításaival, Szent Márton napja előtt a gyulafehérvári udvarban be kell nyújtani. E rendelet alapján benyújtott De Falsa-példányok közül igen sokat megsemmisítettek. Néhány kötetből azonban csak az említett negyedik fejezetet vágták ki, és az így megcsonkított példányt a tulajdonosnak visszaadták. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára Ráth György gyűjteményében és a sárospataki Református Könyvtárban őrzött példányok is ily megcsonkítottak, melyekből a Császmái-féle negyedik fejezet hiányzik.

Kutatásom és vizsgálódásom kiterjedt arra is, hogy az európai kontinensen és Angliában levő De Falsa-példányok a teljes szöveget tartalmazzák-e, vagy pedig az előbb említettekhez hasonlóan csonka példányok. A könyvtárak válaszaiból kiderül, hogy a birtokukban levő összes 13 példány hiánytalan. A könyvtárak régi katalógusai nem tartalmazzák a szerzés időpontját, de tényként megállapítható az, hogy e példányok még 1638 előtt kerültek el Erdélyből külföldre, így elkerülték az említett fejedelmi rendelet okozta károsodást.

Néhai professzorom, dr. Borbély István az 1920-as években közölt egyik tanulmányában rámutatott arra, hogy a kolozsvári unitárius könyvtárban talált egy olyan De Falsa-példányt is, amelynek első oldalait kézzel írták. Így feltételezhető, hogy készülöben volt e könyv második kiadása, melyre azonban a bekövetkezett teológiai változások következtében már nem került sor. E munka ugyanis még nagyon magán viseli Erasmus és Szervét Mihály hatását. E kéziratos bevezetéssel rendelkező második kiadás-tervezetnek kettős érdekessége van. Az egyik az, hogy az 1570-re tervezett új kiadás szerzői magukat „pastores ecclesiarum Dei in Hungaria, Sarmatia et Transylvania“-nak nevezik. 1569-ben az unitárizmus már áterjedt Erdélyből a török hódoltság alatti magyarországi részekre is, és így a szerkesztők szükségesnek tartották a szerzők közé a korábbi erdélyi és lengyelhoni eklézsiák lelkészei elnevezés mellé a magyarországiak megnevezését is felvenni. A második érdekessége e tervezetnek az volt, hogy az előszót nem II. János királynak, János Zsigmond fejedelemnek ajánlották, hanem I. Erzsébet királynőnek, Anglia, Franciaország, Spanyolország... királynőjének. E tervezett második kiadás előszavának ismeretlen szerzői feltételezték azt, hogy Erzsébet angol királynőnek vagy közvetlen munkatársainak tudomása van arról, hogy az unitárizmus ellen Európában Beza, Simler, Bullinger, Vingandus, Georgius Major és más könyveket jelentettek meg. Ezért a királyné elé tárják saját igazságukat, és azt kérik, hogy a királynő az „omnia probate, quod bonum est, tenete“, mindeneket megpróbáljatok, és ami jó, azt megtartsátok szellemében vizsgálja meg tanításaikat. A szerzők végül megemlítik azt is az előszóban, hogy tudomásuk van arról, hogy unitárius testvéreik Lengyelországban elnyomást szenvednek és hogy számos tudós férfit üldöznek Németországban, Franciaországban és Svájcban vallási meggyőződésük miatt. Reménykednek azonban, hogy Isten jóvoltából jobb idők fognak jönni, és dedikációikat a zsoltáriró szavaival fejezik be: „ut populi in unum convenian cum Regibus ad Serviendum Domino“.

Ma már közzismert, hogy az erdélyi unitáriusok a De Falsa megjelenése előtti és körüli években olvasták Giacomo Acontius, Laelius Socinus és Bernardino Ochimo könyveit, akik életük egyik szakaszában a XVI. századi londoni „Strangers Church“-nek, a külföldiek gyülekezetének tagjai voltak. E tényről tudva a szerkesztők feltételezheték, hogy reménykedhetnek I. Erzsébet angol királynőnek a XVI. századbeli kontinentális protestantizmussal kapcsolatos szimpátiájában. Ez lehetett az oka annak, hogy e tervezett második kiadást e távoli ország anglikán vallású királynőjének dedikálták. Egyértelműen nem foglalhatunk állást abban a kérdésben, hogy e tervezett második kiadás megjelentetését a fejedelem 1571-ben bekövetkezett korai halála, vagy Dávid Ferenc teológiai felfogásában bekövetkezett változás (Sommer Paleológus, Budny v. Nagy) miatt maradt el.

Az európai kontinentális könyvtárak hiányosan kezelt könyvtárkatalógusai és szerzeményi nyilvántartásai miatt, sajnos, csak két kontinentális könyvtárban levő példányról tudtuk megállapítani azt, hogy az kinek a tulajdonában volt, illetve hogy e kötetet ki forgatta. A lengyelországi Wroclaw könyvtárban levő példányról megállapítható, hogy a Dudich András egykori pécsi katolikus püspöknek, a tridenti zsinat magyar képviselőjének a tulajdona volt, aki élete utolsó évtizedeiben komoly szimpátiát mutatott az unitarizmus iránt. E szimpátia azonban nem zavarta Dudich-ot abban, hogy például 1568-ban, lengyelországi emigrációja idején mint az osztrák császári udvar informátora jelentse azt, hogy Erdélyben egy veszedelmes könyv jelent meg, mely „Szentháromságot gyalázó képeket tartalmaz“ — „Imagines in ludibrium Trinitatis“. A hollandiai Utrecht egyetemi könyvtárban levő példányról megállapították azt, hogy az a XVII. század elején kora ismert kálvinista tudósának, a velünk rokonfelfogást valló holland remonstránsok ellenfelének, Francis Comarus professzornak a tulajdona volt.

Külön tanulmány tárgyát képezi annak a megállapítása, hogy e 24 önálló részből álló munka melyik fejezeteit írta Dávid Ferenc, ill. Blandrata György, továbbá hogy a már megállapított olasz és lengyel szerzőkön kívül még kiknek a munkáit foglalja magában a De Falsa című első nemzetközi unitárius kiadvány.

Kétségtelen — s ebben Jakab Elekkel egyetértve, az ő megállapításával kívánjuk zárni fejtegetéseinket —, „e két könyv az akkori hazai sajtó igen becses terméke, maradandó emléke az erdélyi unitárius reformátorok teológiai és bibliai nagy ismeretének és bátor harcának“.

JEGYZETEK

¹ Jakab Elek: *Dávid Ferenc emléke I—II.* Budapest 1879.

² Simén Domokos: *Az unitáriusok könyvnyomdái és azok kiadványai.* Keresztény Magvető 1877, 280. l.

³ Varjas Béla: *A magyar irodalom története 1600-ig.* Budapest 1964, a Dávid Ferencről írt fejezetben 329. l.

⁴ Pirnát Antal: *Uo.* 490. l.

⁵ Delio Cantimori: *Eretici Italiani del Cinquecento.* Firenze 1939 és Walter Kägi: *Italienische Heretiker der Spätrenaissance.* Basel 1949 (az előbbi mű német nyelvű kiadása).

⁶ John A. Tedeschi: (kiadó) *Italian Reformation Studies in Honor of Laelius Socinus.* Firenze 1965.

⁷ Joseph Ferencz: *The First International Unitarian Publication*. Megjelent a Transactions of the Unitarian Historical Society 1968. évi októberi számában.

⁸ Soltész Zoltánné: *A magyarországi könyvdisztítés a XVI. században*. Budapest 1961.

⁹ Borbély István: *Unitárius polémikusok Magyarországon a XVI. században*. KerMagv 44. évf.

¹⁰ Jakab Elek: *I.m.* 93. l.

GELLÉRD IMRE

DÁVID FERENC MINT PRÉDIKÁTOR

A reformáció eszméi terjesztésének egyik hatékony eszköze volt az élő szószék. Dávid Ferenc ismerte a szónoki szó ható erejét, s azzal reformátori munkásságában mindvégig tudatosan élt is. Így lett a hitújítás eszmevilágának egyik legmarkánsabb prédikátora. Szónoki nagyságát nemcsak kora, de a késői utókor is elismeri. Alig van erdélyi egyház- és irodalomtörténész, aki ne sorolná őt a hazai egyházi szónokok legnagyobbjai közé. Prédikátori tehetségének maradandó értékű tárgyi emléke a prédikációs kötete.¹ A munka címéből kitűnik, hogy szándékában volt valamennyi beszédét kinyomatni, de csak az első része jelenhetett meg Gyulafehérváron 1569-ben, mivel a Báthoriak cenzúrája szándéka kivitelének útját állta. Nem áll módunkban ez alkalommal a kötet Epistolájában található értékes megállapításait idézni, tény azonban, hogy ez a munka a dávidferenci gondolatok szintézise. A beszédek folyásából egy fejlődő, kialakulásban lévő hitvilág egyes fokozatai olvashatók ki.

Miben áll Dávid Ferenc prédikátori nagysága? Mi tette őt a 16. század protestáns homiletikai irodalomtörténet egyik legmarkánsabb egyéniségévé? Mi volt szónoki hatásának titka?

1. Mindenekelőtt egy objektív tényező: kora. Író és szónok csak akkor lesz nagy, ha kora eszmevilágát, jövőélményét fejezi ki. Angyaloknak nyelvén sem tud egy szónok hatni és nagyra épülni, ha levitézlett eszmékkal operál. Gamaliel megfogalmazásában csak az él és épít, ami Istentől van, azaz, ami történelmileg szükséges. Az unitárius reformáció történelmi szükségesség volt, s Dávid Ferenc nagysága abban állt, hogy ezt a tényt felismerte és bátran ki is fejezte.

2. Prédikátori nagyságának másik titka személyiségében keresendő. Mint minden tehetségnek, az övének is két fő komponense volt: adekvát személyiségi struktúra és felkészültség. Korabeli forrásokból, valamint beszédeinek tanulmányozásából megállapíthatjuk, hogy Dávid Ferenc született szónoki egyéniség volt. Ha igaz, hogy a műből a művésznek nemcsak pszichés, de szomatikus alkata is megkonstruálható², akkor bátran állíthatjuk, hogy egyházalapítónkat Isten az ékesszólás minden olyan funkcionális feltételével megajándékozta, melyekkel tömegeket lehet megnyerni. De még gazdagabban áldotta meg azokkal a szellemi adottságokkal, amelyek a szónoki tehetség elengedhetetlen komponensei. Ezek: erős istenhít, magas szintű intellektuális funkciók, analitikus és szintetikus, induktív és deduktív logika, világos ok- és céltudat, az opti-